

-hød, -häd

Fvn. *hæð*, *hæð* är ett adjektivabstrakt utgående från urnord. **hauha-*, stammen i fvn. *hór*, *hár* 'hög' och avlett med suffixet *-iþō*. Ordgruppens förhistoria är invecklad och omdiskuterad och kan här inte närmare behandlas (se bl.a. handbokslitt., samt Elmevik 1978 s. 74 ff., 1980 s. 72 ff. och där anf. litt.).

I Norge uppträder formerna *hø* och *hæ* f. som ortnamnselement och appellativ i skilda geografiska grupperingar:

Namnen på *-hø* är samlade i flera hundratal, dels i och omkring ett område innefattande: Jotunheimen – Dovrefjell – norra Gudbrandsdalen – Nordmøre – södra Sør-Trøndelag – (Nord)-Østerdalen, dels i några tiotal i ett östligt, mindre område i södra Engerdal – norra Trysil, vilka kan sammanhållas med namn med samma element i särnattrakten i Sverige (Aasen, Ross, Torp, Grönvik & Hovda 1959 s. 1–54, Ekre 1960 s. 116 f., 1968 s. 106, Sandnes 1968 s. 30 f., 1990 s. 167).

Namnen på *-hæ* uppträder i några tiotal i sydvästra Norge på och omkring fjällplatån Hardangervidda och i de inre och övre delarna av Telemark, Setesdal, Rogaland och Hordaland. En variant av *-hæ* är *-hædd* f., som förekommer inom vissa områden (Fritzner, Aasen, Ross, Torp, Grönvik & Hovda 1959 anf. st., Helleland 1970 s. 39 ff., 1990 s. 45 f., Skulerud 1918 s. 42, 1922–38 s. 744, Indrebo 1951 s. 185, 229).

Namnen på *-hø* bärs i regel av de största och högsta avrundade topparna inom ett fjällmassiv. Vidstående bilder (fig. 1–3) från Oppdal i Sør-Trøndelag åskådliggör detta. Ett exempel på nivåförhållanden mellan *hø* och *fjell* ger för övrigt det norska kartbladet 1520 III (ser. M 711) Oppdal (utg. 1972): på *Storhaugfjellet* 1400 m. höjer sig *Gråhøa* 1493 m. (i Dovrefjell). Se även bild hos Ekre 1960 s. 117.

Namnen på *-hæ* avser däremot vida högfjällsslätter, högfjällsvidder (se bl.a. Ross), fjällplatåer, högt liggande terrängområden utan egentliga toppar, samt lägre bergsryggar. Exempel från v. Hardangervidda är: *Grönahæ*, *Högahæ*, *Nordvasshæ*, *Selhæ*, *Venarhæ*, *Vierslahæ* (Helleland anf. st.; något annorlunda Grönvik & Hovda anf. st.). Se även vidstående bild, som söker åskådliggöra utseendet av en *hæ* (fig. 4). I grunden betyder ju både *hø* och *hæ* 'höjd', men kanske har en viss betydelseskilnad kunnat uppstå som en följd av de norska landsdelarnas olika topografiska beskaffenhet.

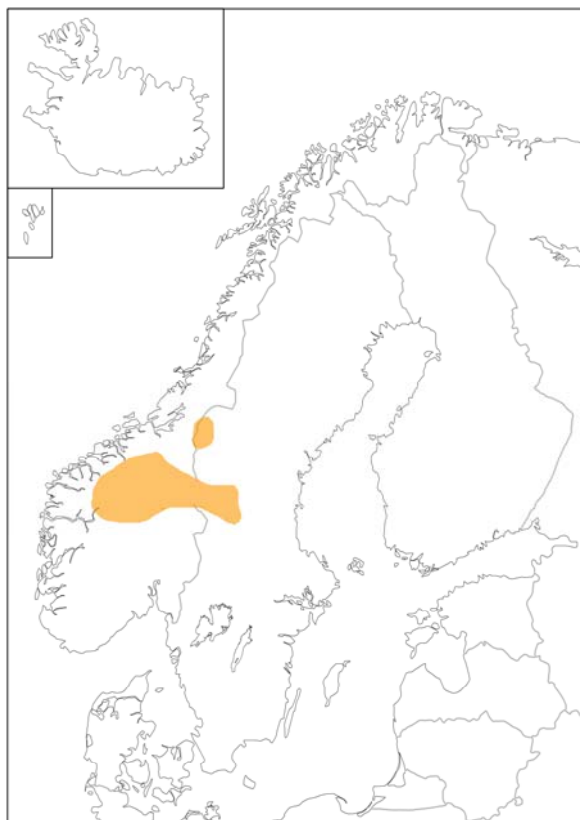

Fig. 1 Utbredningen av ortnamn innehållande *-hø* (mellersta Norge) och *-hö* (v. Jämt. och nv. Dal.).

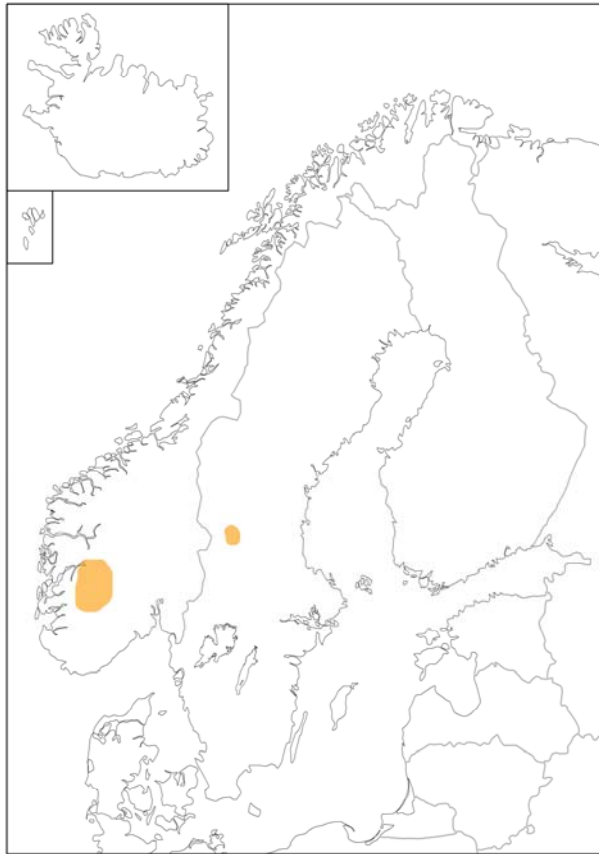

Fig. 2 Utbredningen av ortnamn innehållande *-hæ* (Hardangervidda med omnejd) och *-häd* (Älvdalens sn i n. Dal.).

I nyisl. lever ordet *hæð* f. i betydelsen 'höjd, förhöjning, backe' (Blöndal). I fär. återfinns varianten *hædd* f. i betydelsen 'höjd, förhöjning' som appellativ och ortnamnselement, exv. *Høgahædd*, avseende ett fjäll på Norðoyri (Matras 1933 s. 157; se även J&M). I västra delen av Dalarna i Sverige uppträder ett "hö" ~ "hä" (< *höd*) f. som ortnamnselement och levande appellativ (Lindberg 1974). Det gäller ett 30-tal namn, varav några exempel är (uttalsform inom parentes): *Sälghöarna* (-höan), *Torrbergshön* (-höa) i Malungs sn, *Limhön* (-hää), *Sjulshön* (-hää) i Lima sn, *Mörhön* (-hää), *Myrkällhön* (-hää) i Transtrands sn (ortnamnen här och i det följande hämtade ur OAU). Innebörden i appellativet är 'högvälvd bergshöjd, bergstopp' (se även OÖD).

I nordvästligaste Dalarna finns i Särna sn ca 15 namn, exv. *Klorhön*, *Summelhön*, *Södhön* (-höa), avseende fjällhöjder. I Idre sn tycks finnas blott ett enda

namn, nämligen *Gråhön* (-höa) avseende ett fjäll (999 m.).

I västra Jämtland återfinns ordet *hö* f. som ortnamnselement och som appellativ i betydelsen '(skogklädd) höjd el. höjdslutning' (Geijer 1907 s. 61, Flemström 1983 s. 57). Namnen på *-hö* (uttalas i best. form *höa* ~ *höä*) är där synnerligen talrika, exv. *Tandrandhön* i Åre sn, *Jormenhön* i Kalls sn, *Hövallshön* i Undersåkers sn, *Skalhön* i Mörsils sn, *Klukshön* i Alsens sn, *Hammarhön* i Offerdals sn, *Hön* i Hallens sn och *Dromhön* i Marby sn.

I Härjedalen synes – märkligt nog – ej förekomma ett enda *hö*-namn.

I Älvdalens sn i Övre Dalarna uppträder ett flertal ortnamn på *-häd*. Längst upp i nordost ligger *Munkhäden* ("Munkäde", med nasalerat *e* för *en* och med *h* bortfallet framför vokal); kartan G 107 (från 1922) uppger felaktigt formen *Munkheden*. Terrängföremålet (784 m.) är en välvd, avrundad, upptill kal höjd, en av de högsta formationerna i omgivningen. För ett terrängparti nere i sydvästligaste hörnet av socknen, en ansenlig skogbeväxt höjd, har kartan G 102 (från 1920) formen *Heden*, vars genuina uttal i Evertsbergs by är "Äði" (med nasalerat *i*), vilket motsvarar den riktigare skriftformen *Häden*. På samma sätt benämns på G 102 ett gammalt fäbodställe väster om Älvdalens kyrkby *Hedbodarna fäb.*, vars genuina uttal är "Äbuöär". Fäbodstället ligger på västra kanten av den stora och med relativt gles

Fig. 1
Orkelhø i
Oppdal,
S-Trl.

Fig. 2
Nonshø i
Oppdal,
S-Trl.

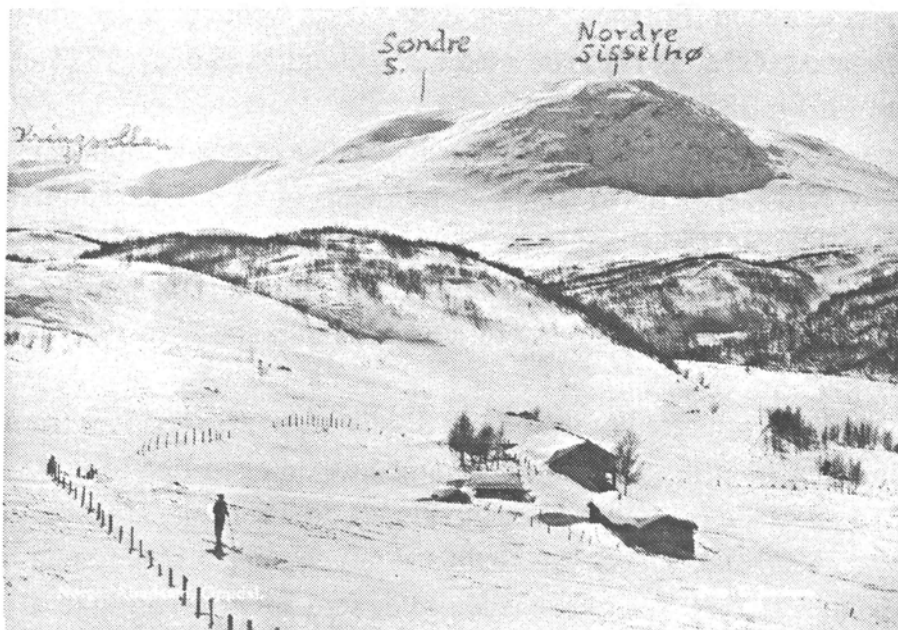

Fig. 3
Nordre och
Søndre
Sisselhø i
Oppdal,
S-Trl.

skog

beväxta långa åssträckning, som på G 102 skrivs Heden men såsom det genuina uttalet "Äde" (med nasalerat *e*) visar bör skrivas *Häden*. Följaktligen är fäbodställets rätta namn *Hädbodarna*. Det finns ytterligare omkr. 20 älvdalska terrängnamn, exv. *Rälldalshäden*, *Storhäden*, *Dritrännhäden*, *Dragghäden*, *Korohäden*, *Skarphäden*, där elementet (*h*)*äd* ingår, och utmärkande för dessa lokaler är att de är högre liggande, ofta plataartade och trädfattiga terrängpartier (se även OÖD). Skillnaden i betydelsen mellan *häd* och *hed* var ännu för några generationer sedan fullt klar för Älvdalsborna (jfr dock Levander 1925 s. 208; men se dens. i SL 1948 s. 35, 1953 s. 415 n. 4). I Älvdalsmålet har det mot fvn. *heiðr* (< urnord. **haiþiō*-) svarande ordet *hed* f. uttalet "ieð" och innebörden 'jämn, torr, något sandig mark, beväxt med högstammig men ganska gles tallskog'.

Fig. 4. *Vierslahæ* (1326 m.) på Hardangevidda. Enligt cand. philol. Botolv Helleland (t.v.) avser denna hæ "Framgrunnen, dvs. den slake, litt steinlente høgda eg står på" (Foto. Marit Eikeland 1979.)

Den ordgeografiska situationen vad gäller Dalarna synes göra sannolikt att namnen på *-hä* i Lima och Transtrand egentligen är att uppfatta som namn på *-hö*, belägna som de är i sammanhang med Malungs- och Särnanamnen på *-hö*. En sådan slutsats finner stöd i de båda socknarnas dialektegenheter (Levander 1925 s. 202 f.). Formen *hä* i Lima och i Transtrand torde få förklaras som en variant av *hö* med delabialisering. I Malung blir ett fdal. **høð* utan vidare *hö*, medan i Lima och Transtrand utvecklingen blir **høð* > *hä* (fdal. *ð* går i v. Dal. förlorat). Det älvdal. *äð* låter sig dock icke förklaras som ett delabialiserat **høð*. I Älvdalen diftongeras fdal. långt *ø* till *yö* (Levander 1925 s. 202). Ett fdal. **høð* borde i Älvdalen ha givit **yöð*, och inte det betygade *äð*. Då det tydligen inte går att finna en gemensam ursprungsform, som förklarar de nutida formerna i såväl Älvdalen som i Malung, Lima, Transtrand, Särna och Idre, måste slutsatsen bli att det älvdal. *äð* är ett annat ord än de ovan nämnda fem socknarnas *hö*. Älvdal. *äð* synes således vara en direkt motsvarighet till fvn. *hæð*, som nu fortlever endast i sydvästra Norge som *hæ* (med varianten *hædd*). Det genuina älvdal. *äð* torde vara en relik från en tid då såväl formen *høð* som *hæð* var mera allmänt nordisk, dvs. uppträdde med vissa grupperingar inom ett större utbredningsområde än nu. (Beträffande Norge, se Grönvik & Hovda 1959 s. 155 f.)

Sålunda torde som genuina "inhemska" arvord (reliktord) inom resp. områden böra betraktas (*h*)*äd* i Älvdalens sn, *hö* i Malungs sn, *hö* (p.g.a. delabialisering utt. *hä*) i Lima och Transtrands snr, *hö* i Särna och Idre snr, *hö* i Jämtland samt *hö* i det mellersta högfjällsområdet i Norge och *hæ* (med varianten *hædd*) i sydvästra Norge.

Vid den namngranskning som jag på uppdrag utförde på 1970-talet avseende de nya ekonomiska och topografiska kartorna i vad rörde Älvdalens sn, så rättade jag i förekommande fall *hed* till *häd*.

Litteratur

- Ekre, Lars. 1960. *Opplysninger til stadnamn frå Midt-Jotunheimen og tilgrensande bygder*. (Skrifter frå Norsk Stadnamnarkiv 1.)
- Ekre, Lars. 1968. Nokre namn i og kring Jotunheimen. I: *Namn i fjellet*. Red. av J. Sandnes & P. Tylden.
- Elmevik, Lennart. 1978. Inskriften på Möjbrostenen. Några tankar om läsningen och tydningen. I: *Saga och sed*.
- Elmevik, Lennart. 1980. Utvecklingen av urg. *au* framför *h* i nordiska språk. I: *Festskrift till Carl-Eric Thors 8.6.1980*. (Även SNF 62.)
- Flemström, Bertil. 1983. *Ortnamn i Jämtland*.
- Geijer, Herman. 1907. Om sättet för dialektala ortnamns upptagande i riksspråket. I: *Språk och stil*.
- Grönvik, Ottar & Hovda, Per. 1959. Über norwegische Gebirgsnamen. I: *NoB* 47.
- Helleland, Botolv. 1970. Noko om stadnamn frå Hardangervidda Vest. Uprenta hovudoppgåve. Universitetet i Oslo. [Dupl.]
- Helleland, Botolv. 1990. *Fjellnamn*. I: *NSL*.
- Indrebø, Gustav. 1951. *Norsk Målsoga*. Utg. av P. Hovda & P. Thorson.
- Levander, Lars. 1925. *Dalmålet. Beskrivning och historia*. 1.
- Levander, Lars. 1953. *Älvdalskt arbetsliv under årtiondena omkring 1800-talets mitt*. Utg. av S. Björklund. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B: 8.)
- Lindberg, Helge. 1974. Munkhäden. Orientering om ett övredalskt ortnamnsproblem. I: *Nordiska namn. Festskrift till Lennart Moberg 13 december 1974*. (Även i *NoB* 63, 1975.)
- Lindberg, Helge. *Höd och häd som appellativ och ortnamnelement*. [Opubl. avhandlingsmanuskript.]
- Lindén, Bror. 1976. Hädome "Hedome" – ett gammalt älvdalskt naturnamn samt några erinringar om Dalarnas äldre domböcker som värdefull ortnamnskälla. I: *OUA*.
- Matras, Christian. 1933. Stednavne paa de færøske Norburoyar. I: *ANOH* 1932.
- OÖD: Ordbok över folkmålen i Övre Dalarna. Av L. Levander & S. Björklund. 1–. 1961 ff.
- Sandnes, Jørn. 1968. *Fjellnamn frå Trondelag*. I: *Namn i fjellet*. Red. av J. Sandnes & P. Tylden.
- Sandnes, Jørn. 1990. *hø*. I: *NSL*.
- Skulerud, Olai. 1918. *Telemaalet i umriss*.
- Skulerud, Olai. 1922–38. *Tinnsmaalet*.

